

Blandinia Studentencursussen

Studiehulp voor en door studenten

Inleiding tot Historische Kritiek

Casuslijst deel 2

Prof. dr. Marc Boone

Academiejaar 2020–2021: 1^e Bachelor

VOORWOORD

Disclaimer: Deze studentencursus is gemaakt door en voor studenten. Graag wijzen we erop dat deze studentencursus enkel een hulpmiddel is. Deze stucu mag in geen geval beschouwd worden als een volwaardige vervanging van ander leer materiaal en we raden van harte aan om de lessen steeds bij te wonen. Stucu's mogen ook in geen geval door leden gekopieerd, gescand of op een andere manier verspreid worden. Dank voor jullie begrip.

Beste studenten,

Bedankt voor de aankoop van deze studentencursus. Hopelijk kunnen wij jullie hiermee van dienst zijn bij het studeren. Deze studentencursus biedt jullie een overzicht aan van de te kennen casussen voor het academiejaar 2020-2021 uit de lescolleges van prof. dr. Boone. De casussen zullen inhoudelijk besproken worden en tevens in verband gebracht worden met de cursus. We willen wel benadrukken dat de studentencursus opgevat dient te worden als een **HULPMIDDEL** bij het instuderen en het dus zeker niet de hoorcolleges of het handboek 'Historici en hun métier' vervangt. De casusvraag op het examen staat slechts op een kwart van de punten, en ook bij die vraag zijn kennis van handboek en hoorcolleges onontbeerlijk.

Verder is zeker een dankwoordje op zijn plaats voor de studiepraesides van de vorige jaren, Matthis Provoost, Ferre Windey, Niels Fieremans, Andy de Jonghe, Adeline Moons, Luna Lippens en Lennert Van Nuffel op wiens werk deze casuslijst voortbouwt. Ten slotte willen wij ook benadrukken dat deze casuslijst niet sluitend is. Ook in het boek staan een aantal casussen die niet in deze studentencursus zijn opgenomen. Het boek studeren is en blijft de basis om te slagen voor dit vak.

Indien je nog met verdere vragen zit of opmerkingen en suggesties over de casuslijst aarzel dan zeker niet ons te mailen naar vgkgent.studie@gmail.com of ons te contacteren via Facebook.

Verder rest ons alleen nog jullie nog veel goede moed en succes te wensen!

Adeline Moons en Roos Baudewyns

V.G.K. studiecel 2020-2021

Casus: belang van de semiotiek IV: de burgers van Calais

In de semiotiek kan ook de betekenis van tekens veranderen in tijd. Volgende casus is hier een bewijs van. Hier hebben we te maken hoe een bepaald symbool een verschillende voorstellingswijze heeft gehad doorheen de tijd, maar ook hoe zo iets politiek gebruikt, of misbruikt kan worden. Deze casus is geïnspireerd op het werk van Jean-Marie Moeglin, *Les bourgeois de Calais. Essai sur un mythe historique*.

Als wij denken aan de burgers van Calais zal iedereen die wat geaffineerd is met de kunst denken aan het bronzen beeld van Auguste Rodin dat zich voor het stadhuis bevindt. Het gaat terug op het verhaal van de burgers van Calais uit 1347.

De stad Calais wordt in het kader van de 100-jarige oorlog tussen Engeland en Frankrijk belegerd door de Engelse koning, Edward III. Omdat de situatie uitzicht loos lijkt, gaan een aantal burgers zich als slachtoffers aanbieden aan de koning: "Geef opdracht om ons te executeren, maar bespaar de stad, en onze vrouwen en kinderen." Er is dus sprake van een soort van heldhaftige opofferingsbereidheid voor het hogere belang.

We kennen dit verhaal omdat dit in twee kronieken van tijdgenoten tot bij ons is gekomen namelijk Jean Froissart en Jean le Bel. Jean Froissaert was een clericus en tijdgenoot uit Henegouwen, en Jean le Bel een Luikenaar die dit verhaal ook in zijn kroniek heeft opgenomen. We moeten ons hier geen zorgen over maken want de vrouw van Edward III, koningin Filippa is een prinses uit het geslacht van de graven van Henegouwen en zij krijgt een mooie rol in dit verhaal want zij zal tussenkomen bij de koning wanneer ze zoveel overgave ziet bij de burgers en het verkrijgen dat hij hen gratie verleent. Hij zal de stad weliswaar innemen, maar deze wel besparen. Ze wordt niet verwoest en wordt een Engels bruggenhoofd in Frankrijk.

Het is een verhaal dat in alle geschiedenisboeken is doorgedrongen, in zoverre zelfs dat bij de aanvang van WOII de Duitsers pamfletten zullen uitstrooien over de Franse linies om de moraal van de Franse soldaten te ondermijnen door die episode van de burgers van Calais terug te koppelen aan de lafheid van de Engelsen die de Fransen eigenlijk alleen de kastanjes uit het vuur laten halen. Wanneer in dat soort van propaganda verwezen wordt met een banale tekening naar de burgers van Calais, dan kan dat alleen maar werken wanneer alle Franse soldaten dat verhaaltje van de burgers van Calais ingelepeld hebben gekregen. Ten gevolge hiervan begint voor Moeglin de zoektocht naar hoe komt dat die mythe zo hardnekkig bij elke Franse burger door de geschiedenisboeken is doorgedrongen en opgelegd. Hij analyseert het verhaal doorheen de tijd. Het is ook een verhaal dat vaak voorwerp is geweest van afbeeldingen.

Zo zien we er ééntje in het *Manscrit des Chroniques de Froissaert* dat stamt uit de tijd zelf. Hierop is de Engelse koning te zien, de burgers van Calais in hun ondergoed knielend (denk aan de scène van de Gentenaars die zich overgeven aan Filips de Goede). U ziet ook dat zij een koord aanhebben, klaar om opgehangen te worden en zo bieden zij zich aan de koning aan. Opmerkelijk hierbij is dat er enkel mannen te zien zijn. De koningin is nergens te bespeuren. Doorheen de tijd wordt dat steeds meer op een hedendaagse manier aangekleed. Een voorbeeld hiervan is het werk van Berthélemy uit 1782. Hier ziet u de koningin zeer nadrukkelijk aanwezig en de burgers staan ondertussen al recht, maar worden wel nog steeds met het koord rond de nek afgebeeld. U ziet hier hoe de koningin tussenkomst. Dit schilderij stamt uit de tweede helft van de 18de eeuw, een moment waarop het hele verhaal van de

burgers van Calais op het toneel komt met de comédie française waarin men eigenlijk dit soort verhaal van opofferingsgezindheid en grote heldenmoed tegenover een vreemde mogendheid voorstelt.

Na de Franse Revolutie is er onder meer het schilderij van Ary Scheffer uit 1819. Hierbij kan u zien hoe de beeldspraak steeds maar een duidelijkere richting krijgt. Hier zijn de bourgeois eerder heldhaftig: ze zitten niet meer geknield, ze hebben nog wel altijd het strop aan hun nek, maar kijken uitermate bewust van hun eigen waarde. Opmerkelijk is dat de koning en koningin niet meer wordt afgebeeld. De Fransen hebben zelf hun koning geëxecuteerd tijdens de Franse Revolutie. Hier zitten we in de periode van de volle Romantiek wat ook nog eens onderstreept wordt door het afbeelden van een aantal dames die door het zien van zoveel heldenmoed en opofferingsgezindheid in zwijm gaan vallen. Dat is de iconografie, zo wordt het beeld doorgegeven en steeds maar verder benadrukt.

Geleidelijk aan komen er echter wat vragen op. Dat verhaal blijft populair, er worden operettes gemaakt e.d. meer. Er komen echter een kritische vragen kijken bij sommigen. Eén van de eersten is de Franse verlichtingsfilosoof, Voltaire. Hij ironiseert graag enkele belangrijke helden uit de Franse geschiedenis zoals bijvoorbeeld Jeanne d'Arc die een eeuw later actief is geweest ten opzichte van de Burgers van Calais is ook één van de slachtoffers waarop hij zijn pijlen richt.

Het duurt tot het einde van de 18de eeuw wanneer Voltaire zijn twijfels daarover uit dat een lokale erudiet, Louis de Bréquigny, de idee heeft om eens in de archieven te gaan kijken van de Engelse koning in Londen om te kijken wat daar nu eigenlijk allemaal van waar is. Hij ontdekt dat de burgers het gewoon op een financieel akkoordje hebben gegooid met de Engelse koning. Ze hebben hem in ruil voor een aantal financiële gunsten de sleutels van de stad in handen gegeven. Ze hebben dus eigenlijk hun stad eerder verraden. De stad zal tot een heel eind in de 16de eeuw Engels grondgebied blijven.

Bijgevolg komt uit dit "onderzoek" een heel andere visie naar voor. Men zit daar mee verveeld, maar men zal dat in de France officiële geschiedschrijving een draai geven. Zo zegt men dat het Frans nationalisme pas begint een eeuw later met Jeanne d'Arc die erin zal slagen om de Engelsen op een heel belangrijke wijze uit Frankrijk te verdrijven op Calais na. Dat zijn nog geen nationale patriotten, maar lokale patriotten en ze zijn er toch in geslaagd om hun stad te behoeden van verwoesting. We kunnen dus zonder problemen een beeld van hen oprichten en dat is in 1889 gebeurd.

Bij dit beeld moet opgemerkt worden dat wanneer dit beeld met veel spektakel errond wordt onthuld, we in een andere context staan. Het is namelijk amper 10 jaar geleden dat Frankrijk een nederlaag heeft geleden tegen Duitsland, het Duitse Keizerrijk. Nota bene werd uitgeroepen in Versailles dat de Duitsers hierop een groot stuk van het Franse grondgebied (Lotharingen-Elzas) zullen bezetten. Dit zullen ze doen tot het einde van de Eerste Wereldoorlog. Waar bij de houding die tegen de Engelsen gericht was nu tegen de andere vreemde bezetter van het grondgebied wordt gericht dus die Bourgeois aan het einde van de 19de eeuw herinneren de Franse natie eigenlijk ook wel aan het verzet tegen vreemde bezetters van een deel van het grondgebied. In die zin is dat beeld en de hele propaganda errond, het feit dat dit heel sterk in de mentaliteit en in de geschiedenislessen is doorgedrongen, heel functioneel voor de eigen tijd.

U ziet hoe men bij dergelijk beeld een hele interpretatie kan, moet opbouwen bijna, waarbij de verschillende functionaliteiten van dat beeld doorheen de tijd een andere invulling heeft gekregen.

In 1996 ten slotte zien we een karikatuur. In 1996 zitten we in een conflict omtrent de voedselveiligheid wanneer Frankrijk beslist in de context van de dulle koeienziekte een ban uit te spreken over het

rundvlees dat uit het Verenigd Koninkrijk komt. U ziet hoe de burgers van Calais reageren wanneer hen burgers met Engels rundvlees wordt aangeboden. In het kader van de Brexit zullen er waarschijnlijk nog een aantal allusies op de Burgers van Calais naar voor zijn gekomen.

Casus: structuralisme, poststructuralisme en postmodernisme: Nelson Goodman, 'The language of art'

In de context van de opkomst van stromingen zoals (post)structuralisme en postmodernisme, gaan taalwetenschappers en historici meer aandacht besteden aan het verschil en de verhouding tussen het vormaspect en het betekenisaspect van teksten. Belangrijke figuren hier zijn Fernand de Saussure, die een onderscheid maakte tussen langue en parole (zie handboek p. 243 voor de definities), en Jacques Derrida, die met zijn principe van intertekstualiteit aandacht wou vestigen op het feit dat woorden niet naar een waarheid verwijzen maar naar andere teksten. Dit alles kan echter ook worden toegepast op beelden, iets wat deze casus wil aantonen. In de kunstwetenschap heeft men de ideeën van Derrida namelijk het idee dat de relatie tussen signifiant en signifié onzeker wordt, wisselend is overgenomen. Dat is onder meer in een belangrijk werk *Languages of art* van Nelson Goodman uit 1976 het geval. Hij illustreert dit aan de hand van een aantal schilderijen.

Zo is er het schilderij van de Duitse schilder Hans Holbein de Jongere die voornamelijk schilderde aan het hof van de Engelse koning Edward VIII actief was (begin 16de eeuw). Het eerste portret is een portret van Erasmus van Rotterdam (links) en het andere is van sir Richard Southwell, een belangrijk figuur aan het hof van Edward VIII. Wanneer beide schilderijen worden vergeleken, is het duidelijk dat het van de hand is van dezelfde schilder. Er zit dus een realiteit Holbein achter want je herkent onmiddellijk de hand van de meester, de manier waarop hij een kwart gedraaid figuren voorstelt: geposeerd, de handen voor zich houdend... Dat is heel duidelijk Holbein. Aan de andere kant zit er echter ook een realiteit Erasmus is. Er zijn hier dus eigenlijk twee realiteiten te bekijken: de realiteit Holbein want het is duidelijk de hand van de meester die hier naar voor komt, maar ook de realiteit Erasmus want het is zonder twijfel Erasmus van Rotterdam die hier wordt afgebeeld. We hebben hier dus duidelijk te maken met gelaagdheid. Een gelaagdheid die we ook bij teksten kunnen aantreffen.

Casus: structuralisme, poststructuralisme en postmodernisme: Foucault en De Certeau

Het radicaler postmodernisme van onder meer Barthes en Lyotard heeft een belangrijke invloed uitgeoefend op de Franse filosoof Michel Foucault. Hij maakte niet alleen een begin aan de geschiedenis van de seksualiteit waarbij hij helaas niet veel verder is gekomen dan de Oudheid, maar die in een aantal belangrijke werken o.m. *Archéologie du savoir* (1969), de archeologie van het weten heel belangrijke visies naar vorgebracht. Bij Foucault vaak ook een vrij pessimistische visie. Hij kijkt naar hospitalen, kazernes en gevangenissen dewelke hij ziet als een steeds dwingender worden kader dat door een door de overheid aangestuurd discours wordt gelegitimeerd, een kader waarbinnen de individuele vrijheid zal ingeperkt worden. Hij stelt de samenleving voor als een beklemmend iets waarbinnen de mogelijkheden van de mens als creatief wezen sterk zijn ingeperkt en dat wordt mogelijk gemaakt door een sterk legitimerend discours.

Een optimistische visie daarover wordt geformuleerd door de Franse filosoof en jezuïet Michel de Certeau die wijst op het bevrijdend karakter van taal. Taal kan dienen om een soort van gesloten en deprimerende context te creëren, maar het is evenzeer ook de mogelijkheid om bevrijding te werken, om het legitimerend discours als het ware te onderschrijven door een tegenvisie naar voor te brengen. Het is een beetje een vooruitlopen op de mogelijkheden die we in onze eigen samenleving zien.

Eenzijds een samenleving die sterk wordt bepaald door algoritmes vanuit zogenoemde sociale media die ons denken in een bepaalde richting duwen, maar tegelijk openen o.m. de technologische mogelijkheden ook zeer veel mogelijkheden. Denken aan wikileaks, denk aan het ontmaskeren van officiële discours in dergelijke ondernemingen. De personen die dit doen, hebben de mogelijkheden om te communiceren op wereldschaal zeer breed ondergraven en gebruikt om ook tegenkrachten, kritische geluiden te laten horen.

Casus: nationale geschiedschrijving I: de natiestaat

De 19de eeuw is natuurlijk ook de periode waarin na de Franse Revolutie en het Napoleontische optreden er ook een hele nieuwe politieke constellatie tot stand komt met verschillende nieuwe staten. Deze staten zullen bij het uitgeven van bronnen initiatief nemen. Zo gaan ze bijvoorbeeld instellingen oprichten hiervoor. De natiestaten gaan zich ook historisch legitimeren of voelen op zijn minst een drang om dit te doen. Bijgevolg zullen ze een nationale geschiedenis gaan ontwikkelen. Dat is een zeer eurocentrische opvatting waarbij de natiestaten wanneer zij bovendien ook aan kolonisatie zullen doen, imperiale dromen zullen nastreven. Dat is zeker het geval voor Engeland, Frankrijk, Duitsland en Rusland die zich allemaal als keizerrijken zullen neerzetten en vestigen.

In de Nederlanden en voornamelijk in de Noordelijke Nederlanden was er na het succes van de Opstand tegen Spanje in de zestiende eeuw en het vestigen van een vrij unieke staatkundige organisatie namelijk de Republiek der Verenigde Provinciën een nood om dat historisch te legitimeren. We zien bij auteurs als Emanuel van Meteren, Pieter Corneliszoon Hooft en Hugo de Groot hiertoe al aanleidingen waarbij men het tot stand komen van die Republiek vanuit een kerngebied, het Graafschap Holland, zal gaan legitimeren. Een variant daarop is aan het begin van de twintigste eeuw ook nog gevormd door de Utrechtse historicus Pieter Geyl die de staatsvorming baseert op de taal. Hij ijverde in een Groot-Nederlandse gedachte voor het samengaan van het Nederlandstalige gebied van België met Nederland in een soort unie op basis van de taal als natiemakende factor. Hij vond aansluiting bij de Vlaamse Beweging, maar is dan toch wat van die radicale eis teruggekeerd wanneer bleek dat die beweging toch in een zeer radicaal nieuwe orde logica terechtgekomen in de jaren '30 en '40.

In de negentiende eeuw hebben veel staten dus een belangrijke rol toegekend aan de geschiedenis en aan de geschiedenis als onderbouw van het bestaan van die staat zelf. Dat is natuurlijk in zeer romantische zin gebeurd. Een klassiek voorbeeld hiervan is Jules Michelet in zijn 'Histoire de France'. Dat is ook op een zeer meer wetenschappelijke wijze gebeurd door de historicus Henri Pirenne die met zijn 'Histoire de Belgique' in zeven delen geschreven tussen 1900 en 1932 de realiteit België zoals die in 1830 tot stand komt terug in het verleden ziet tot stand komen door het samenkomen van de verschillende vorstendommen zoals het Graafschap Vlaanderen, Hertogdom Brabant, Graafschap Henegouwen enz. Hij ziet dat als een economisch samengroeien waar voor het eerst onder de Bourgondische hertogen in de 15de eeuw politieke eenheid tot stand komt en die later een bekroning zal krijgen wanneer deze gebieden meer eenduidig zullen worden bij de vorming van de Belgische staat.

Een late uitloper van dit soort opvattingen, zij het natuurlijk getemperd door de eigen ervaringen, is bijvoorbeeld Braudel van de Tweede Annales-school. Hij publiceerde in de jaren '80 zijn 'Identité de la France' waarbij eigenlijk niet zo zeer de histoire de France, maar wat is nu de Franse identiteit centraal staat. We zitten natuurlijk in de periode na de twee wereldoorlogen waardoor men een positief nationalisme zoals in de 19de eeuw moeilijk kan naar voor brengen en kan legitimeren. De vraag blijft

natuurlijk gesteld net zoals Braudel dat zegt: “J’aime la France avec la même passion, même exigence comme Jules Michelet.” Hij stelt zichzelf eigenlijk ook in de lijn van zijn grote 19de-eeuwse voorganger.

Nationalisme is natuurlijk ook een constructie. Eric Hobsbawm en Benedict Anderson hebben hier beide rond gealludeerd in 1983 toen die hele discussie rond collectieve identiteiten tot stand kwam. Hierbij dacht men over het uitdenken van tradities en het construeren van identiteit na. Dit zien we vandaag de dag terugkomen in de discussie rond het Vlaamse canon.

Casus: nationale geschiedschrijving II: ‘lieux de mémoire’.

Men zal vandaag meer kijken naar de ‘lieux de mémoire’ (plaatsen van herinnering) wanneer het komt op nationale geschiedschrijving. Dit concept werd geïntroduceerd door Pierre Nora in zijn zeventalig werk *Les lieux de mémoire* (1984-1993) waarbij niet één groot narratief dat als het ware theologisch diende te leiden tot de staat uit de periode waarin de auteur aan het werk is, maar waarbij men de lezer de kans geeft om thematisch te kiezen op bepaalde topics die in de loop van de geschiedenis belangrijk waren.

Dit werk kreeg onder meer navolging in Duitsland, “Deutsche Erinnerungsorte”, maar ook in Nederland met het werk *Plaatsen van herinnering* waarin het heel nadrukkelijk gaat over plekken die men kan bezoeken. Een Belgische variant is *België, een parcours van herinneringen* waarin het niet enkel over plaatsen, maar ook over figuren en ideeën stukken worden geschreven. Men heeft dan ook weer een samenhang, *Het geheugen van de Lage Landen*. U ziet dat daar ook heel sterke inbreng is van het postmoderne denken. Het gaat over een parcours over herinneringen. Niet zo zeer een groot narratief waarbij onvermijdelijk de hele geschiedenis leidt tot de samenleving waar men zelf in leeft, maar waarbij men eigenlijk een aantal hoogtepunten gaat krijgen, belangrijke figuren, gebeurtenissen... Hierbij kan de lezer zelf een parcours kiezen. In 2010 werd er iets gelijkaardig gemaakt voor de vroegere kolonie in het boek van David Van Reybrouck, *Congo, een geschiedenis*.

Een beetje verder denkend op dat soort stramien is *Histoire mondiale de la France* door de Franse mediëvist Patrick Boucheron uitgebracht in 2017. Het was voor het eerst dat men dit deed. Hierbij geeft men aan dat de Franse geschiedenis niet zomaar losgekoppeld kan worden en niet zomaar op zichzelf kan bestudeerd worden, maar dat er heel veel banden zijn met wat in de wereld is gebeurd, wat buiten Frankrijk is gebeurd, wat is beïnvloed door Frankrijk. Dit heeft echter zelf ook invloed gehad op wat in Frankrijk aan de gang is geweest. Als lezer kan men net zoals bij de lieux de mémoire een eigen parcours uitstippelen. We hebben dit ook in Vlaanderen gemaakt, *Wereldgeschiedenis van Vlaanderen*.

Casus: de nationale geschiedschrijving, het gevaar van het presentisme: “De grootste Belg”

Enkele jaren geleden verscheen er in verschillende landen een televisiereeks genaamd “de grootste...”, waarin het publiek de belangrijkste figuur van het land moest verkiezen. De personen die de kijkers kozen reflecteerden vaak de hedendaagse problemen en er was sprake van projectie op de eigen tijd. Figuren die men zelf kent of waarvan men (bewegende) beelden heeft gezien en waar men nog herinneringen aan heeft, scoorden veel beter dan anderen. Men noemt dit presentisme.

In Duitsland werd er gekozen voor Konrad Adenauer, bondskanselier van de BDR net na WO II. Hij staat symbool voor de heropbouw van Duitsland in de jaren '50. Het is een figuur die nog sterk in het

geheugen zit van de mensen. Ook lag het voor de hand om een vrij recent figuur te kiezen, daar er in Duitsland slechts weinigen zijn die met nostalgie terugkijken op de periode voor WO II.

In Groot-Brittannië koos men eveneens voor een figuur uit de 20e eeuw: Winston Churchill. Hij leidde de Britten naar de overwinning tijdens WO II en is voor velen de laatste echte staatsman van Groot-Brittannië als imperiale grootmacht. De Fransen kozen dan weer voor Charles de Gaulle. Ook hij belichaamt de laatste staatsman die herinnert aan de 'grandeur d'une grande nation'. Frankrijk is een natie met een trots verleden, maar ook een natie die zichzelf zoekt. Om die reden grepen ook de Fransen terug naar iemand uit de glorieuze jaren en trachten ze zich los te maken van het negatieve imago (het Vichyregime).

In Nederland en België koos men echter niet voor iemand uit een periode van economische voorspoed en hoop. De Nederlanders kozen eerst voor Pim Fortuyn, als uiting van de malaise van de voorbij paarse periode. Hij bood voor een deel van de publieke opinie een uitweg voor het moeizame samenleven met andere culturen. Later zouden ze dan weer kiezen voor Willem van Oranje, staatsman en prins uit de 16e eeuw en leider van de opstand tegen de Spaanse overheerser. De Belgen daarentegen kozen geen militair of staatkundig persoon, maar iemand die stond voor algemene humanistische waarden: Pater Damiaan. Aan de Franstalige zijde in België werd het Jacques Brel.

Casus: tijdsperspectieven (zie ook boek blz. 275-284)

De lineaire visie

Een eerste visie op het tijdverloop is de lineaire visie (zie ook nationalisme). Hieraan kan ook de traditionele en ingebakken indeling in tijdvakken, oudheid – middeleeuwen – moderne tijden, gelinkt worden. Hiervoor werden een aantal keuzes en tradities gemaakt. Dit is een uitermate solide model vermits we hiervan in de professionele geschiedschrijving, in tijdschriften, op scholen en dergelijke meer tot op de dag van vandaag gebruik maken. Daarnaast vinden we dit ook bijna overal in de wereld terug.

Een voorbeeld van een keuze die werd gemaakt is het begrip 'middeleeuwen'. Als u dit taalkundig analyseert, wilt het letterlijk zeggen 'de eeuwen die in het midden liggen'. Deze benaming heeft men gegeven tussen aan de ene kant het uit elkaar rafelen van het Romeinse Rijk en de Renaissance. Het zijn dan ook de mensen van de Renaissance, 15de eeuw in Italië en ietwat later in de meer noordelijke delen van Europa, die terugblikken op de periode die hen scheidt van de Romeinse periode. Zelf hadden ze namelijk de ambitie een hergeboorte, de renaissance, van de Romeinse periode te bewerkstelligen vandaar de middeleeuwen als de eeuwen die in het midden liggen. Dit was een zeer lange periode die door interne verschillen wordt gekenmerkt, de Karolingische periode aan het begin van de Middeleeuwen is helemaal anders dan de periode waarin nationale staten zoals Engeland en Frankrijk tot stand komen. Er zit ook een pregoratieve veroordeling in. We zien dit ook in het discours in kranten vandaag.

Het begrip renaissance zelf is ook alweer omstreden. Men gebruikt dat bij voorkeur voor de periode vanaf de 16de eeuw, het humanisme, het herontdekken van de Klassieke oudheid; maar men heeft ook al gesproken van de Karolingische Renaissance omdat bijvoorbeeld in de negende eeuw ook heel wat herontdekt wordt (cf. karolina als schriftype). Men heeft ook gesproken van de Renaissance van de twaalfde eeuw omdat dan ook een heel specifieke dynamiek plaatsvond in de westerse samenleving.

Een variant daarop is om lineariteit te koppelen aan het op elkaar inspelen van verschillende factoren, de zogenoemde complementariteit of het tegen elkaar uitspelen van factoren. Dit laatste is de zogenaamde dichotomiethese waarbij men verschillende maatschappijvormen tegen elkaar gaat

afwegen, tegen elkaar gaat plaats. Wanneer men in die manier van denken instapt, komt men tot de stelling dat er revoluties zijn, modernisering is... Dit zijn met andere woorden de moderniseringsthesen die het eigen belang van de Westerse samenleving, het succesvolle karakter van de doorbraak van het kapitalisme, the Great Divergence tussen wat in het Westen is gebeurd en in andere delen van de wereld enz. weergeven. Er zitten daar ook waardeoordelen in, en het is iets dat het superioriteitsdenken en het kolonialiseren mee heeft mogelijk gemaakt.

Dit kan ook gelinkt worden aan Black Lives Matter (BLM) waarin de zogenoemde weldaden van het Westen, de beschaving die het Westen zogezegd heeft gebracht in andere delen van de wereld heel sterk in vraag stelt.

Heel lang heeft men in die optiek echter nagedacht. Dat heeft een invloed gehad op hoe men de dynamieken in de geschiedenis gaat verklaren, gaat omschrijven. Tot vandaag horen we hier echo's van. Voorbeelden hiervan zijn het werk B. Barber (politicooloog, eerder Democratisch) en S. Huntington (politicooloog, adviseur en inspirator van aantal Republikeinse presidenten).

Het werk van Barber heet *Jihad vs. McWorld* waarbij 'Jihad' verwijst naar het moslimfundamentalisme en 'McWorld' wat verwijst naar de over de wereld verspreide hamburgerketen. Hierbij stelt hij dat de wereld in twee richtingen kan evolueren: ofwel een doorgedreven consumentisme waarbij de marktlogica gaat overheersen (McWorld) ofwel een verkrampde invloed van heel strikt na te volgen religieuze gedragsregels (Jihad). Hij waarschuwt dat dit twee mogelijkheden zijn die de hele samenleving sterk kunnen beïnvloeden en waaruit een andere uitkomst mogelijk zou moeten worden.

Bij Huntington gaat het zoals de titel, *Clash of civilizations*, doet vermoeden over de Clash of civilizations. Dit werd onder meer geïnspireerd op het conflict tussen goed en kwaad wat intellectueel kan teruggebracht worden op Augustinus: de wereld als een strijd tussen goed en kwaad. Bij Huntington gaat het over de strijd tussen westelijke en oostelijke religies, opvattingen, maatschappijbeelden. Huntington heeft bv. heel sterk gewogen op de Amerikaanse reacties na de aanslagen van 11 september 2001 waar als vervolg daarop de verschillende oorlogen ingrepen in Afghanistan zijn gevolgd.

Er zijn er nog verschillende andere mogelijke zoals *The information age* van de Catalaanse socioloog M. Castells uit de jaren '90. Hierin gaat hij bijna visionair in op hoe de informatietechnologie (en social media) een belangrijke invloed uitoefent op het dagelijkse leven. Hierbij stelt hij dat toegang hebben tot informatie eigenlijk de onderscheidende factor, de maatstaf voor succes, voor productiviteit, voor macht vormt. Wie er toegang tot heeft, leeft als het ware in een eeuwige tegenwoordige tijd. Bij degenen die ervan uitgesloten zijn, leidt dit tot frustraties die op hun beurt leiden tot een totaal andere beleving van tijd en ruimte. Als de afstand ongeveer gelijk is aan nul dan is het iemand die in de timeless time leeft en die eigenlijk de indruk heeft dat hij of zij er greep op heeft. Wie afgesloten is van deze informatienetwerken blijft achter in frustratie en daar komen al dan niet religieus geïnspireerde acties uit voort die sterk verstorend kunnen zijn.

De manier waarop men zich verhoudt tot tijd heeft volgens Castells een invloed op hoe wij onze tijd gaan beleven. Hij onderscheidt dan ook verschillende identities. Zo heb je een 'legitimizing identity' waarin hij verwijst naar een erfenis van de 19de eeuw waarbij naties zichzelf gaan legitimeren, ook historisch. Daarnaast is er ook een 'resistance identity' waarbij men weerstand gaat bieden tegen die ontwikkelingen en die weerstand heeft vaak een religieus ingeleurde motivatie. Vervolgens is er ook een 'project identity' met een soort idealistische projectie. Dit zit onder meer in de vrouwenbeweging, in de beweging voor gelijke rechten voor de LGBTQ-gemeenschap, in de ecologische beweging enz.

Opnieuw is niet zo zeer het globaliseringsproces het belangrijkste, maar het zich anders verhouden tot de tijd.

Cyclus-theorieën.

Daarnaast zijn er ook een hele reeks van andere theorieën die eigenlijk cyclus-theorieën zijn. Het zijn theorieën die ervan uitgaan dat de geschiedenis een soort cirkelbeweging maakt, een cyclus maakt, en

dat dus elke samenleving gedoemd is om zelf in zo een cyclische beweging terecht te komen. Er zitten dus wetmatigheden in. Het is sterk gespiegeld aan wat men in de natuur ziet: geboren worden, zich ontwikkelen, tot rijpheid komen en dan later ook weer afsterven. Vermits afsterven onvermijdelijk wordt in deze opvatting zijn dat ook weer theorieën die een zekere populariteit krijgen wanneer men nogal pessimistisch is over de mogelijkheden van de samenleving om zichzelf verder te ontwikkelen en te realiseren. Er zijn veel minder cyclische theorieën dan dat er lineaire theorieën zijn en ze zijn vaak al zeer oud.

Eén van de bekendste is die van Polybius uit de Oudheid. Hij zag een cyclus in de opeenvolging van politieke regimes. Hij ziet hoe eerst Griekenland en later Rome een cyclus meemaken van ontwaken, van groei en bloei, en uiteindelijk ook de afgang en decadentie. Bij de Islamhistoricus uit de 14de eeuw, Ibn Chaldun wordt daar een verrassend moderne visie op ontwikkeld. Hij ziet namelijk de succescurve van samenlevingen gekoppeld aan de geografie, aan het klimaat. Het is bijna een verre voorloper van het ecologisch denken.

Dichter bij ons zijn er ook verschillende belangrijke cyclustheorieën ontwikkeld. Vandaag worden ze amper nog geloofd, maar het is een mooie illustratie van een aantal spanningen in de samenleving.

Een heel bekende is die van Oswald Spengler *Des Untergang des Abendlandes*, de ondergang van het Avondland, de ondergang van de West-Europese beschaving. Het werk kwam niet toevallig tot stand in de jaren 1916-1920 waarbij Spengler zelf tot zijn grote frustratie in zekere zin moet vaststellen hoe het Duitse Keizerrijk zal ten onder gaan. Hij ziet met Duitsland als belangrijkste voorbeeld, de West-Europese samenleving in de Eerste Wereldoorlog ten ondergaan. Deze samenleving zal instorten net zoals andere grote civilisaties zoals de Azteken, de Egyptenaren e.d. meer.

Niemand gelooft nog in zijn theorie vandaag, maar het is een mooi voorbeeld van de intellectuele ontredde die zich ook in Duitsland in die jaren die precies zeer dramatisch door de ondergang van het keizerrijk gekenmerkt worden, door de opgang van het eerste Duitse Democratische experiment namelijk de Weimar-Republiek met alle politieke verstoringen die daarmee gepaard gaan... Het is niet toevallig dat dit soort studies een soort van tweede leven krijgen. Enkele jaren geleden is Spengler bv. opnieuw vertaald en uitgegeven in een Nederlandse versie. Het knoopt aan bij een tamelijk pessimistische wereldvisie die we ook vandaag horen in een aantal politieke kringen: het Westen is uitgeleefd, we worden overgenomen door steeds grotere aantallen migranten uit andere werelddelen, mensen met een ander godsdienstig profiel die de oorspronkelijke bevolking tot een minderheid zullen maken enz. Het is interessant vast te stellen dat dit tegen een achtergrond van angsten van globalisering waarbij men ook vaak geconfronteerd met negatieve gevolgen ervan. Daarbij wordt dit soort visies gebruikt om een bredere politieke beweging mogelijk te maken en te ondersteunen.

Een ander voorbeeld is *A study of history* van de Engelse historicus Arnold Toynbee, een werk in zeer veel delen. Hierin geeft hij aan dat beschavingen geprikkeld worden, een challenge ondergaan, en daar al dan niet met een nodige creativiteit kunnen op reageren. Brengen ze die creativiteit niet op dan is de afgang en de decadentie zo goed als onvermijdelijk. Bij Toynbee is er wel nog een uitlaatklep of een mogelijke ontsnappingsroute namelijk via de religie. Het is niet toevallig dat ook hij zijn theorieën ontwerpt kort voor, kort na WOII en alle maatschappelijke verstoringen die dat conflict met zich heeft meegebracht.

Een andere cyclus-theorie valt te situeren in de context van de Verlichting namelijk de cyclus-theorie van de Italiaanse filosoof Giambattista Vico die stelt dat ieder volk, iedere natie drie fasen doorloopt.

Deze fasen zijn: de goden, de helden en de mensen. In deze laatste fase en dat is dan ook toevallig de fase waarin hij zelf leeft, is iets waar de ideeën van de Verlichting zullen triomferen.

Vele cyclus-theorieën hebben ook een link met de evolutie in de natuur. Het idee zelf van de cyclus-theorieën komt voort uit de natuurprocessen (geboren, ontwikkelen, afsterven) en er zijn ook verschillende theorieën gekoppeld aan natuurfenomenen. Een voorbeeld hiervan is de cyclus van de zonne-eruptie, een soort van zonnevlekken die ontstaan die wijzen op een verhoogde activiteit van de zon. Dat is een cyclus die zich om de 11 jaar voordoet, dat is een natuurlijk fenomeen. Dit heeft men proberen linken aan oogsten op aarde en alle mogelijke crisissen die hiermee gepaard gaan. Men heeft ook geprobeerd dat te koppelen aan de geschiedenis van het klimaat. Het is vooral de Franse historicus Emmanuel Le Roy Ladurie die daar belangrijke eerste stappen over heeft gezegd. Vandaag met het algemene maatschappelijke belang voor ecologische problemen wordt daar natuurlijk ook weer op een andere manier aandacht aan besteed.

L'histoire immobile

Naast de twee voorgaande visies op geschiedenis is er ook "l'histoire immobile". Een voorbeeld hierbij is 'la femme éternelle' en de kenmerken die aan de vrouw worden toegekend, en die onveranderlijk zouden blijven doorheen de geschiedenis. Door zo sterk de nadruk te leggen op de onveranderlijke zaken, wordt natuurlijk omgekeerd ook sterk de nadruk gevestigd op de weerstanden die zich in de loop van de ontwikkeling van de geschiedenis kunnen voordoen. Van belang is natuurlijk dat de onveranderlijkheid op zich het resultaat is van dat tijdgenoten vaak niet genoeg afstand hebben van de feiten die zich onder hun ogen afspelen, dat zij een aantal evoluties niet kunnen zien en onderkennen. Dat is bij uitstek het terrein van het structuralisme. Een belangrijk figuur hierbij is opnieuw Le Roy Ladurie die zegt: je kan de geschiedenis van de mensen ook bekijken als de geschiedenis van de strijd tegen microben, tegen virussen waarbij de mens in al zijn streven en acties toch maar een lijdend voorwerp is van krachten die uit de natuur voortkomen. Dat heeft de indruk van een geschiedenis waar men amper nog greep op heeft, waar alles nog immobiel is. Wanneer we kijken op kortere tijd zien we dat er toch ook wat pragmatische korte termijn evoluties (cf. cycli Annales).

Ook weer heel nadrukkelijk in de mentaliteitsgeschiedenis. Hier heeft men ook sterk de aandacht gevraagd voor factoren die een zekere immobiliteit in het denken, in het voelen in samenlevingen hebben. Een belangrijke naam hierbij is die van de Franse Annales-historicus Duby die in zijn werk *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme* duidelijk maakt hoe een visie op de samenleving waarbij er drie standen zijn: de clericus (1ste stand, geprivilegieerd), adel (2de stand, geprivilegieerd) en dan al de rest (3e stand) die eeuwenlang een schema vormen waarop de elementaire volksvertegenwoordiging bestaat. Het is een standenvertegenwoordiging die met heel veel varianten in ongeveer elk Europees land is naar vorgekomen. Hoe dat model eeuwenlang het denken over de samenleving heeft gedetermineerd en beïnvloed tot op er een bepaald moment een breukmoment komt waarbij de derde stand haar rechten zal opeisen en dan via de Franse Revolutie een einde maken aan dat schijnbaar onveranderbaar feodaal systeem.

Een ander voorbeeld is gekomen uit de studie van de kolonisatie, de effecten daarvan en vaak ook sterk beïnvloed door de antropologie. Inspiratiebronnen voor de vernieuwende trends binnen de Annales-school en de daaropvolgende scholen keren met andere woorden terug. Het is vanuit de antropologie en het kijken naar hoe men in zogenoemd primitieve samenlevingen met zaken omgaat dat men zich realiseert dat een aantal factoren waarvan men dacht dat ze sterk beïnvloed waren door de acties van

de koloniserende macht, hoe die onderhuids in die samenleving aanwezig was. Dit wordt geïllustreerd in *La vision des vaincus. Les Indiens du Pérou devant la conquête espagnolle, 1530-1571* van Nathan Wachtel. Er bestond toen een gangbare opinie dat de Conquista door de Spanjaarden in de loop van de zestiende eeuw van een groot deel van Zuid- en Centraal Amerika de oude gevoeligheden, de oude godsdiensten helemaal heeft weggegomd en dat daar een zeer triomferend katholicisme voor is in de plaatsgekomen. Hij vraagt echter aandacht voor het feit dat volgens hem op een onderste laag elementen van de oude geloofsovertuigingen van de Peruvianen, van de Inca's toch ook bewaard zijn gebleven. Aandacht voor de schijnbaar immobiele elementen ook al worden ze verdrukt en weggemoffeld duidelijk aanwijsbaar blijven.

Casus: de ongrijpbare oorzaak: de machtsovername van Hitler.

Bij het begrip oorzaak is een moeilijk te definiëren begrip. Eenzelfde oorzaak kan verschillende uitkomsten hebben en een uitkomst kan verschillende oorzaken hebben. De bewijst ook volgende casus waar de uitkomst van de machtsovername van Hitler het kristallisatiepunt was van de frustraties en acties van heel uiteenlopende groepen.

In 1933 gaf de net aan de macht gekomen Adolf Hitler een speech in het sportpaleis van Berlijn, een plek waar een aantal grote massamanifestaties van de nazi's zijn doorgegaan. Hij is net kanselier geworden in 1933 en nadat hij een reeks verkiezingsoverwinningen heeft geboekt zonder daarbij evenwel de absolute meerderheid te behalen, maar toch geleidelijk aan een bepaalde drempel heeft in beeld zien komen. In maart 1933 haalt hij bij de verkiezingen ongeveer een kleine 44% van de stemmen. Het is een speech waarbij ook doeken omhoog hangen waarop de grote vijanden, de linkse partijen, naar voren worden gebracht (extra linguale laag). Er worden ook verschillende retorische trucjes gebruikt. Het lijkt een relatief spontane uitbarsting, maar er is wel degelijk een draaiboek; Op een bepaald moment draait de camera ook naar de minister van propaganda, Goebbels, die als het ware met het draaiboek achter Hitler staat.

Wat van belang is, is dat we in die speech allerlei elementen naar voor zien komen die appelleren aan een aantal opvattingen, aan een aantal gevoelens, aan een aantal frustraties die bij verschillende groepen in de Duitse samenleving op dat moment aanwezig zijn. Het is een mooie illustratie van hoe die verschillende groepen die onderling tegenstrijdige belangen hebben door te stemmen op die ene partij, op die ene figuur, samen de oorzaak zijn van een resultaat dat ze misschien niet zo hard hebben gewild en dat is een understatement.

Een eerste voorbeeld zijn de middenstanden die slachtoffer zijn van de economische crisis. De economische crisis die zich met de beurscrash van 1929 ook in Europa doorzet en voornamelijk in Duitsland dat moet opkijken tegen het betalen van heel zware restitutiebetalingen aan de Geallieerden na de Eerste Wereldoorlog. Die crisis slaat hard toe en dus ook de middenstanders zijn daar slachtoffer van want zij verliezen klanten. Mensen hebben geen inkomen meer en dus gaan ook hun zaken sterk onder druk komen te staan. Bovendien zijn zij ook heel gevoelig voor een ander thema dat in de nazipropaganda constant weer naar voor komt namelijk de anti-Joodse ingesteldheid, het antisemitisme. Zij ervaren de joden namelijk als concurrenten-handelaars bij uitstek.

Er zijn ook de grote industriëlen die gefrustreerd zijn omdat een groot deel van hun activiteit. Dit was zeker het geval in het Ruhrgebied waar men een belangrijke wapenindustrie had, een belangrijke staalindustrie had en andere dergelijke grote concerns die enorm veel verdiend hadden aan de

militarisering tijdens het Keizerrijk en na de Eerste Wereldoorlog is dat afgeblokt in de bepalingen van het vredesverdrag van Versailles. Duitsland wordt hierin namelijk beperkt in wat haar militaire ambities betreft.

Vervolgens zijn er de monarchisten, mensen die heimwee hebben naar het Duitse keizerrijk met de keizer die na het Duitse verlies op 10 november gaat vluchten en asiel zal krijgen in Nederland. Er zijn echter een heleboel groepen in Duitsland die heimwee hebben naar een keizer, naar een sterke leidersfiguur en het is evident dat voor die soort van groepen de figuur van Hitler, van de Führer een soort keizerlijke figuur zal worden.

Daarnaast zijn er ook de militaire kringen die altijd een zeer grote invloed hebben gehad in de Duitse geschiedenis. Deze zijn natuurlijk gefrustreerd omdat zij vinden dat zij niet echt verslagen zijn in de Eerste Wereldoorlog, maar dat zij door de het thuisfront; door de agitatie van linkse, socialistische, communistische bewegingen zijn benadeeld. Het is de dolkstootlegende die heel sterk is. Het leger heeft een dolkstoot in de rug gekregen, heeft de steun verloren van het thuisfront en op die manier is dan die Eerste Wereldoorlog op een *débaclé* geëindigd. Dit terwijl zij natuurlijk ook weer door de bepalingen van de Vrede van Versailles, die heel nadrukkelijk de schuld van de Eerste Wereldoorlog bij Duitsland legt, zich sterk gefrustreerd voelen want zij denken nog altijd dat ze een soort van verdedigende oorlog hebben gevoerd. Een soort verdedigend oorlog waarbij zij de dreiging van de andere concurrerende krachten namelijk Engeland, Frankrijk en Rusland hebben proberen te counteren door zelf die oorlog te gaan starten.

Verder zijn er ook de nationalist die zijn ontstemd over de toegevingen opnieuw van Versailles. Hitler zal hier ook sterk op alluderen, zij die ons in 1918 verraden hebben. De nationalist zien natuurlijk in dat er een groot stuk grondgebied is verloren gegaan aan Frankrijk, Elzas-Lotharingen wordt bij Frankrijk gehecht, maar ook de grens met Polen is opnieuw hertekend. Overall is er die groot-Duitse gedachte, dat pangermanisme dat zo belangrijk was ook in de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog namelijk het idee dat alle Duitssprekende delen in één staat moeten verenigd worden wat slecht nieuws was voor een aantal landen die Duitsland omringden omdat daar heel grote Duitstalige minderheden woonden. Dat is teruggeschroefd na de Eerste Wereldoorlog dus bij die nationalist is er ook een zeer grote frustratie en ook zij zijn gevoelig voor de nazipropaganda.

Als vijfde categorie zijn er de kerkelijke kringen al is hun steun schoorvoetend doordat de nazi's op zich toen al geen lichtend voorbeeld waren als partij (en de ergste uitwassen moeten er dan nog komen). Zij worden echter door vele kerkelijke kringen (protestanten en katholieken) beschouwd als een noodzakelijke dam tegen de verlinking van de samenleving, tegen de invloed van het marxisme en zij zijn ook de laatste dam tegen de imitatie van de Russische revolutie op Duits grondgebied. Dat moet ten alle kosten vermeden worden.

Ten slotte zijn er ook de arbeiders. Niet voor niets noemt de Nazipartij zich de NSDAP, de Nationaal Socialistische Duitse Arbeiders Partij. De propaganda daar voorspelt dat Hitler de enorme werkloosheid zal oplossen en effectief op korte termijn heeft hij door een aantal ingrepen zoals het aanleggen van autobanen, het stimuleren van de eigen autoproductie e.d. meer voor wat tewerkstelling gezorgd. Hierdoor gaat een deel van de arbeiderselectoraat weggezonden van de socialistische partij waar men traditioneel op stemde.

Het zijn dus allemaal diverse groepen die verleid worden om te stemmen op de NSDAP of toch in voldoende mate opdat ze de macht kan grijpen. Dit desondanks de enorme tegenstellingen onderling. Dit grijpen van de macht zal één jaar later gebeuren. Hitler wordt namelijk als leider van de grootste partij aangesteld als eerste minister en wanneer in augustus 1934 de oude veldmaarschalk Von Hindenburg sterft zal Hitler ook president worden, en de totale dictatuur zal vestigen.

Casus: oorzakelijkheid: begin van WO1

Aan de basis van deze casus ligt een controverse die al in de jaren '60 aanwezig is namelijk de controverse over hoe de Eerste Wereldoorlog begonnen is. Ook Hitler alludeerde hier op in zijn speech. Traditioneel verwijst men naar het Duitse imperialisme, maar er is ook een andere lezing mogelijk namelijk 'The Sleepwalkers'-theorie van Christopher Clark.

Deze werd voor het eerst gepubliceerd in 2012 in het werk *The sleepwalkers. How Europe went to war in 1914*. Hij analyseert hierin dat de aanloop naar die belangrijke en verwoestende Eerste Wereldoorlog niet zo maar aan één natie, aan één oorzaak kan vastgeknoopt worden. Er zijn juist vele verschillende factoren die op elkaar hebben ingespeeld. Het boek is dan ook een heel belangrijke correctie op dat zoeken naar de ene schuldige, naar de ene smoking gun. Er is een heel complex geheel van publieke opinies, bureaucratische krachten, persoonlijkheden ... die de cocktail tot stand hebben gebracht waarop de oorlog in augustus 1914 is uitgebroken.

Het volgende citaat illustreert de visie van Clark: "The protagonists of 1914 were sleepwalkers, watchful but unseeing, haunted by dreams, yet blind to the reality of the horror they were about to bring into the world.". Met andere woorden ziet deze studie een logica van automatismen, allianties en publieke opinies die de werking volgen van de persoonlijke ambities van de leider. Hierbij wil iedereen zijn macht uitbreiden waarop ze allianties gaan sluiten en alles in het werk gaan stellen om het doel te bereiken. Kortom, iedereen doet maar blind zijn eigen zin en heeft zijn eigen idealen, maar ziet niet dat dit met elkaar botst en uiteindelijk zal uitmonden in oorlog

Deze casus vormt dan ook een mooie illustratie van hoe een complex vraagstuk door te kijken naar heel veel verschillende zaken betreffende oorzakelijkheid kan worden benaderd.

Casus: individu en de anonieme massa als verklaring: de massa of de 'sterke man'? Onanie - masturbatie

Een belangrijke vraag in de geschiedenis is of de geschiedenis nu bepaald wordt door de (sterke) individuen die kan kiezen of net de massa. Zoals volgende casus zal bewijzen kunnen de acties van individuen soms vergaande gevolgen voor de massa meebrengen.

Tot de jaren '60 van de 20e eeuw geloofde men dat masturbatie allerlei ziektes teweeg bracht, zoals doofheid, blindheid, of zelfs het verliezen van de neus. Het was dus simpelweg een levensbedreigende activiteit. De vraag is vanwaar deze collectieve vrees kwam, hoe die er was gekomen en waarom het in de jaren '60 verdween. In zijn werk 'Histoire d'une grande peur: la masturbation' gaat Jean Stengers op zoek naar de oorsprong van deze angst en het bijhorende schuldgevoel.

Zijn eerste denkpiste is dat het gaat om een algemeen bijgeloof, een taboe rond seksualiteit. Dit blijkt echter niet het geval te zijn, daar de antropologie hier geen aanwijzingen voor gevonden heeft. Vervolgens dacht Stengers dat het ging om een gedachte die de Kerk had verspreid. Ook dit bleek fout

te zijn, daar van de middeleeuwen tot de 17e eeuw masturbatie geen grote zonde was. Tevens is er een personage in de bijbel dat masturbeerde, waarvan de wetenschappelijke term onanie afgeleid is.

Het blijkt te gaan om het denken van enkele individuen die het denken van miljoenen mensen beïnvloed hebben. Het hele taboe kent haar oorsprong in een klein boekje getiteld 'Onania' uit 1713, vermoedelijk geschreven door de arts John Marten. In dit boekje werd beschreven hoe men verschillende aandoeningen kon krijgen als gevolg van masturbatie. Het boekje werd een commercieel succes en zo werd de gedachte verspreid. Rond 1760 werd de theorie overgenomen door een Zwitserse arts genaamd Samuel Tissot, die er een nieuwe publicatie van maakte en wetenschappelijke modellen integreerde. Hij bewees tevens zijn stelling met getuigenissen en citaten van verschillende andere artsen. Stengers ontdekte dat deze citaten en getuigenissen helemaal niet authentiek waren en uit context gerukt bleken te zijn. Er werden in deze periode allerlei hulpmiddelen verkocht om onanie tegen te gaan en het werd beschouwd als een ernstige ziekte.

Op het einde van de 18e eeuw kwam er een verwetenschappelijking van de geneeskunde en de pedagogie, waardoor onanie opgenomen werd in verschillende geneeskundige en pedagogische publicaties. Ook theologen volgden deze tendens en maakten van onanie een grote zonde. Trauma's waren het gevolg en ook de self-fulfilling prophecy was nooit veraf (zodanige angst en schuldgevoelens hebben na masturbatie, dat men er ook effectief aandoeningen van kreeg). In scholen werden er speciale schoolbanken ingericht, in slaapzalen werden de handen vastgebonden. Ook moet vermeld worden dat de angst vooral gericht was op mannen en er slechts een citaat bekend is van een vrouw die haar neus verloor na masturbatie.

Vanaf de 20e eeuw ontstond er twijfel bij artsen omtrent onanie. In 1948 werd het Kinsey-rapport onthuld, waarin Amerikaans seksueel gedrag op kwantitatieve manier geanalyseerd werd. Daaruit bleek dat 92% van de mannen al eens gemasturbeerd had en 50 % het ook bleef doen na het huwelijk. Geen enkele persoon had hier aandoeningen aan overgehouden. Het taboe was hiermee doorbroken. In de volgende jaren zouden de angst en de schuldgevoelens geleidelijk afnemen. Ook moet er een verwijzing gemaakt worden naar het werk 'L'orgasme et l'occident' van Muchembled, waarin die een verklaring zocht waarom de angst vooral op mannen gericht was. In die tijd werden lichaamsvochten gezien als een cruciaal element in het menselijk lichaam. Wanneer sperma verloren werd door masturbatie, was het evenwicht in het lichaam verstoord en kon men dus aandoeningen krijgen.

Casus: de geschiedenis gemanipuleerd: Clío als prostituee: Lorenzo Valla – 'Donatio Constantini'

Volgens Valéry kan je met de geschiedenis van alles doen en is het eigenlijk een nutteloze bezigheid want kijk eens hoeveel godsdiensten en ideologieën de geschiedenis hebben gemanipuleerd. Toch is er een hele discussie geweest rond onder meer het ontwikkelen van een zeker rationalisme en precies ook die eerste aanzetten tot het deconstrueren van hoe de geschiedenis zich heeft laten manipuleren, hebben zich al vrij vroeg voorgedaan.

Een belangrijk auteur in dit verband is de Italiaanse renaissance-auteur Lorenzo Valla die in 1440 al als één der eersten één van de grote historische falsificaties, die een heel belangrijke impact heeft gehad eeuwenlang op de ontwikkeling en de politieke verhoudingen in Europa, heeft ontmaskerd namelijk de zogenaamde 'Donatio Constantini' (de donatie/ schenking van Constantijn). Het gaat over de Laat-Romeinse keizer Constantijn, de eerste keizer die zich zal bekeren tot het katholicisme. Hij deed namelijk de belofte zich te gaan bekeren tot het christendom wanneer hij militair in het nauw werd gedreven.

Door de tussenkomst van het opperwezen zal hij dan toch de overhand kunnen halen en als compensatie daarvoor schenkt hij aan de bisschop van Rome, aan de paus, een groot stuk grond in centraal Italië wat dan later tot in de 19de eeuw de pauselijke staat zal worden. Het omvat niet enkel de stad Rome, maar ook een groot stuk van het centraal Italiaanse schiereiland en deze schenking is de befaamde *Donatio Constantini*. In de context van de concurrerende krachten in Italië in de 15de eeuw zal de humanist Lorenzo Valla die Donatio ontmaskeren, en aantonen op zowel vormelijke gronden (overlevering) als op basis van inhoudelijke documenten dat dit een complete vervalsing is. Bijgevolg vormde dit een misbruik van de geschiedenis die teruggaat tot het aangeven van de pauselijke curie in de vroege 9de eeuw in de Karolingische periode.

Er zijn veel voorbeelden te geven van dit soort misbruik van de geschiedenis waarbij er vaak vanuit patriottische en nationale belangen een eigen politiek regime wordt verantwoord. Dat lijkt iets te zijn voor oude ontwikkelingen, maar de verleiding voor politieke machthebbers om de geschiedenis dienstbaar te maken aan haar eigen politieke ambities blijft nog altijd bestaan.

In Frankrijk bijvoorbeeld is in 2005 bij wet beslist dat men in het geschiedenisonderwijs diende te besteden aan ook de politieke effecten van de Franse kolonisatie in Noord-Afrika bv. en waartegen heel heftig is gereageerd door Franse historici met de stelling dat de overheid niet het recht heeft om zo maar voor te schrijven wat de inhoud van het geschiedenisonderwijs moet zijn. Geschiedenis evolueert net zoals de visie op de geschiedenis. Geschiedenis valt niet samen met religie, leent er zich niet toe om morele oordelen te vellen over het optreden van groepen in het verleden, en ook het herinneren van bepaalde zaken is niet iets wat men juridisch kan opleggen of afdwingen.

Het zijn discussies die ook de dag van vandaag terug bij ons aan de orde zijn. Denk maar aan het plan dat in 2019 werd ontwikkeld om een canon te laten opstellen en dat canons moet "het verhaal van de historische en culturele ontwikkeling van Vlaanderen als Europese natie laten zien". De discussie is met andere woorden gaande. Er is nu een formele canoncommissie aangesteld. Het is duidelijk dat de traditie van het Vlaams-nationalisme dat teruggaat tot de jaren '20-'30 aanwezig is. Het wilt aangeven dat Vlaanderen wat deel is van België en tot stand is gekomen in de context van België veel verder teruggaat in de tijd. Het is terug een poging om een politieke ambitie historisch te funderen.

Casus: geschiedenis en engagement, Clio als bevrijdster: Johan Huizinga en Henri Pirenne.

In deze casussen zullen twee historici besproken worden, de Nederlander Johan Huizinga en de Belg Henri Pirenne. Beide waren mediëvisten en zouden zich duidelijk maatschappelijk engageren, zij het op een verschillende manier daar ze beide uit een andere historiografische achtergrond kwamen. De twee heren hadden veel contact, voornamelijk door briefwisseling. Van deze briefwisseling is ondertussen een kritische editie uitgekomen. De twee historici zouden tijdens de jaren '30 uitgroeien tot het intellectueel geweten van West-Europa.

Johan Huizinga werd geboren in 1872, en schreef in 1897 een thesis over de rol van de hofnar in het Indisch toneel, wat in de lijn lag van de methode van de neo-kantianen, die de weerspiegeling van de werkelijkheid zoeken in kunst en literatuur. Daarna ging hij naar Groningen en vervolgens naar Leipzig, om uiteindelijk tot professor in de middeleeuwen benoemd te worden in Groningen in 1905. In 1908 werd hij door Henri Pirenne gevraagd het seminarieonderwijs en het Lam Gods te bekijken. Dit kan gezien worden als het startpunt voor de intensieve correspondentie tussen de twee mediëvisten.

Huizinga hield er een opmerkelijke visie over de late middeleeuwen op na, een visie die hij later zou beschrijven in zijn werk 'Herfsttij der Middeleeuwen'.

Pirenne was een liberaal, geboren uit een familie van ondernemers in Verviers, maar sterk onder de invloed van het marxisme. Hij studeerde in Duitsland en bracht de wetenschappelijke methodes die hij daar aangeleerd kreeg, mee naar België. Op die manier kan hij gezien worden als de grondlegger van de wetenschappelijke geschiedschrijving in Gent. De tegenstelling tussen de methoden van Pirenne en Huizinga weerspiegelt dus de 'Methodenstreit' (Lamprechtstreit), die in Duitsland heerste, tussen enerzijds de nomothetische methode (wetmatig gerichte geschiedenis), en de ideografische methode (gericht op het bijzondere en individualiserend). Huizinga koos dus resoluut voor de ideografische stroming, terwijl Pirenne Lambrecht volgde in het nomothetische.

1914 was echter een keerpunt in het denken van beide heren. Huizinga werd niet alleen geconfronteerd met het uitbreken van de Wereldoorlog, maar ook met het overlijden van zijn vrouw. Ook werkte hij in dat jaar zijn boek 'Herfsttij der Middeleeuwen' af, wat beschreven wordt als 'a book of remembrance', en waarin hij de afstervende samenleving cultureel benadert. Ook zou Huizinga van Groningen naar Leiden verhuizen, met een prestigieuzere universiteit.

Pirenne kreeg op zijn beurt het sneuvelen van zijn twee zonen te verwerken en werd in 1917 samen met Paul Fredericq opgepakt omdat ze opkwamen tegen de Vlaamse beweging en zo de Duitsers tegenwerkten. Ze waren fervent tegenstanders van de vernederlandsing van de Universiteit van Gent, zoals vele professoren, niet omwille van het Nederlands, maar omwille van de invoer hiervan door de bezetter. Hij werd krijgsgevangen genomen en vernederd, waardoor hij zijn geloof in de nomothetische benadering van de geschiedenis verloor. De toon van de correspondentie van Huizinga naar Pirenne sloeg om. Hij beseftte dat Pirennes wereld instortte en zond levensmiddelen en boeken naar hem.

In 1919 kwam Pirenne vrij. Hij keerde terug naar België en zou in Gent tot rector benoemd worden. Hij haalde ook nog eredoctoraten aan universiteiten als Oxford en Straatsburg. In een aantal speeches die hij hield aan het begin van de academiejaren, waar in het ging over universitaire politiek, maar in die jaren na de oorlog ging het natuurlijk over wat er zich had afgespeeld in WOI. Een van die speeches, waaruit ook een boek is ontstaan, 'Le pangermanisme et la Belgique', waarin hij zijn teleurstelling uit over de Duitsers waar hij zoveel achting en waardering voor had, tot zoets in staat waren als WOI. Duitsland was zonder twijfel een voorbeeld voor vele andere landen voor WOI. Pirenne was gekant tegen het hypernationalisme dat Duitsland uitdroeg en dit boek was een waarschuwing voor wat er hier uit ging volgen.

Huizinga daarentegen werd geconfronteerd met de veranderingen in de samenleving tijdens de Tweede Wereldoorlog (opkomend fascisme). Daarnaast groeide hij uit tot een van de meest gevierde historici en werd in 1933 rector in Leiden. In januari 1933 trok hij naar Berlijn om er enkele lezingen te geven. Hij kwam gedesilluseerd terug en na de machtsovername van Hitler nam hij deel aan acties tegen Hitlers beleid. Zo organiseerde hij in Leiden een internationaal studentencongres. Als rector moest hij alle delegaties ontvangen, dus ook de Duitse delegatie die geleid werd door Dr. Von Leers, een notoir antisemiet (bekeert zich tot de Islam en gaat in Cairo wonen om zo de strijd tegen Joden aan te gaan). Huizinga maakte de man duidelijk dat hij en zijn universiteit niet opgezet waren met hun komst en vroeg Von Leeren zijn verontschuldiging aan te bieden voor een antisemitisch pamflet waarvan hij de auteur was. De Duitse delegatie vertrok en het conflict groeide uit tot een waar schandaal in Duitsland waardoor Huizinga een erg slechte naam kreeg. In West-Europa echter, groeide Huizinga uit tot het intellectuele geweten. Onder andere Pirenne betuigde dan ook zijn steun voor zijn collega.

In 1935 publiceerde Huizinga zijn werk 'In de schaduw van morgen' waarin hij een analyse maakt van het opkomende totalitarisme in de jaren '30. Huizinga mag echter niet gezien worden als een cultuurpessimist zoals Spengler. In zijn werk 'Homo Ludens', meent hij immers dat spelen de motor is van de menselijke creativiteit. 1935 is ook het sterftejaar van Henri Pirenne. Hij is de enige historicus die ooit een staatsbegrafenis kreeg. Deze status had hij vooral te danken aan zijn werk 'Histoire de la Belgique'. Pirenne zou nooit een antwoord krijgen op zijn vraag in hoeverre het Duitse volk zich zou laten meeslepen door het fascisme.

In 1942 werd Huizinga door de Duitsers gedwongen zijn ontslag als rector in te dienen en om in ballingschap te gaan. Hoewel hierop internationaal protest kwam, zou Huizinga tot het einde van zijn leven in ballingschap blijven. Hij schreef nog het werk 'Geschonden wereld', een postuum uitgegeven werk waarin hij de elementen van het verval van de Westerse beschaving van zijn tijd beschrijft.

Er zijn dus duidelijk parallellen te zien tussen de levenslopen van deze twee academici. Beiden engageerden zich voor de samenleving en werden gedwongen een positie te kiezen binnen de samenleving om hun eigen leven zin te geven de ene tijdens WOI, de andere tijdens WOII. Als historici engageerden ze zich als spreekbuis van een aantal waarden die in hun tijd tegen het nationalisme, tegen het antisemitisme naar voren zijn gebracht. Ze geven aan hoe het optreden van historici de basis vormt van een breed maatschappelijk en engagerend engagement.

Casus: Objectiviteit, a noble dream? Negationisme – de leugen.

Er is natuurlijk de vraag van objectiviteit. Elke ooggetuige percipieert een bepaalde stimulus anders en in die perceptie zelf is ieder door zijn cultuur bepaald. De ideologie van een auteur speelt een belangrijke rol in de totstandkoming van een werk. In de casus van het negationisme wordt dit nog meer op scherp gezet. Het opent als het ware een spiegel of een venster op onder meer de beweegredenen.

Een heel belangrijke zaak is de zaak van David Irving die de Amerikaanse historica Deborah Lipstadt een proces zal aandoen omdat hij zegt dat zij hem heeft beledigd en zijn eer heeft aangetast omdat ze in haar publicatie hem heeft omschreven als één van de gevaarlijkste negationisten. Waar gaat het over? Irving heeft al een aantal publicaties gemaakt over het fameuze bombardement van Dresden op het einde van de Tweede Wereldoorlog waarin hij de oorlog probeert te verklaren en te bekijken vanuit het standpunt van Hitler. Tegelijkertijd vormt het een echo van wat we in vele negationistische geschriften hebben aangetroffen: het is niet zo zeer Hitler, maar Himmler en Goebbels die eigenlijk grote verantwoordelijkheid zouden dragen (zie ook dagboeken Hitler Stern).

De rechtspraak is een heel belangrijke en men heeft ze zelfs vergeleken met de processen van Adolf Eichmann in Jeruzalem in 1962. Eichmann, één van de uitvoerders van de Holocaust, de man die de logistiek achter de hele operatie op punt heeft gezet (zie Arendt) en door de Israëlische geheime dienst zal worden ontmaskerd. Hij vluchtte na de Tweede Wereldoorlog naar Zuid-Amerika, maar zal in Argentinië gegijzeld worden en worden overgebracht naar Israël waar hij uiteindelijk voor de rechtbank wordt gesleept. Na een zeer ophefmakend proces zal hij ter-dood-veroordeeld worden en worden geëxecuteerd. Dit zijn de achtergronden van de hele discussie.

Men heeft dan ook niet gearzeld om de rechtzaak tussen Irving en Lipstadt op hetzelfde niveau te gaan zetten. Eén van de strijdpunten daarrond is het zogenaamde Leuchter-rapport genoemd naar een Duitse chemicus die zou hebben aangetoond dat er helemaal geen sprake is van systematische

vergassing en van het gebruik van het Zyklon B gas in de vernietigingskampen. Het is ook een zaak die in 2016 aanleiding heeft gegeven door een verfilming, de film *Denial*.

De negationisten blijven natuurlijk ook zichzelf voeden. Het is een beetje zoals fake news: men zit in een fruiik en men zal de eigen onderzoekstraditie naar voor brengen en construeren, en zich beroepen op eerdere negationisten om het eigen gelijk naar voor te brengen zonder daarbij een andere stem te laten horen. Dat is ook zo in 2006 op een grote internationale conferentie van negationisten in Teheran onder de toenmalige Perzische of Iraanse president die dit organiseerde. Eén van de sleutelfiguren hierbij was de Franse negationist Faurisson die naam had gemaakt met het verdacht maken van het dagboek van Anne Frank. Deze al in het voorjaar van 2007 Robert Badinter, de voormalige Franse minister van justitie van Joodse origine, aanklagen. Het is hetzelfde stramien dat we steeds maar zien terugkomen als bij Irving en Lisptadt. Het zijn negationisten die zelf in de aanval gaan door een smaadproces te openen waarbij zij hopen dat ze het historisch onderzoek dat zich tegen hen keert kunnen verdacht maken en kunnen onderuit halen. Er zijn daarmee verschillende uitgelokte rellen geweest.

We kunnen naast deze casus ook de casus van de auteur Finkelstein plaatsen. Finkelstein gaat in 2000 een boek publiceren genaamd *De holocaust industrie*. Finkelstein is zelf van Joodse origine, maar een anti-zionist. De man heeft bijzonder veel kritiek over hem gekregen. Zijn stelling is dat in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog toen de realiteit van de kampen, en de getuigenissen en beelden van de kampen naar buiten kwamen er daar relatief weinig aandacht werd aan besteed. Dit zal echter kantelen wanneer in de loop van de late jaren '60 de staat Israël in een aantal oorlogen (de Zesdaagse oorlog, de Jom Kippoer Oorlog...) door zijn Arabische buurlanden (Egypte, Syrië, Libanon, Syrië) zal worden belaagd waarbij Israël plots als een groot slachtoffer zal worden voorgesteld. Dit vond in eerste instantie plaats in de Amerikaanse media in de VS waarbij men Israël beschouwt als een soort van onzichtbaar vliegdekschip in het midden van de Middellandse Zee dat ten alle prijzen voor de Amerikaanse belangen zal moeten dienstdoen. De Amerikaanse politiek speelde hierbij een rol en hierrond ontstaat een hele 'holocaust industrie' zoals hij het noemt. Na de conflicten ontstaan er plots heel veel musea, onderzoekscentra en leerstoelen voor de holocaust. Daarnaast is er ook gerichte actie van vele advocatenbureaus die de joden-kunst willen recupereren, maar vaak eerder voor de eigen belangen dan voor de belangen van de eer van de indertijd beroofde Joodse families.

In zijn werk *De drogreden van het antisemitisme. Israël, de VS, en het misbruik van de geschiedenis* stelt hij dat de aanvallen of de kritiek op Israël worden gelijkgesteld met het antisemitisme. Aan het begin van de jaren 1990 liet Guy van den Berghe ook al kritische geluiden had laten horen over het misbruiken van de holocaust voor politieke doeleinden. Er bestaat natuurlijk een groot verschil tussen een Nederlandstalig en een Engelstalig boek, een Nederlandstalig boek zal namelijk minder intellectuele weerslag krijgen dan wanneer een New Yorkse jood dat naar voren brengt. Men heeft dus vaak vanuit Israëlische en zionistische hoek Finkelstein verweten antisemiet te zijn wat een bizarre beschuldiging is. Finkelstein legt natuurlijk de vinger op de gevoelige plekken op de politiek die in het Nabije Oosten wordt gevoerd. De vraag is, kan je dat dan op hetzelfde niveau als het negationisme van een Faurisson en een Irving gaan plaatsen? Hier komen we precies in de zone van het moeilijk afbakenen van de subjectiviteit en de bewuste of onbewuste doorgedreven subjectiviteit met de discussie of we wetten moeten hebben die het ontkennen van de Holocaust strafbaar stellen. In België, Nederland en Frankrijk is dit bijvoorbeeld het geval. De tegenkanting hierbij is dat men de vrije meningsuiting belemmert en dat men op die manier van holocaustontkenners voor een stuk ook slachtoffers gaat maken.

Het verschil is natuurlijk dat Finkelstein de holocaust niet ontkent, maar het is natuurlijk een zeer gemakkelijke en gratuite verklaring. Hij wenst te verklaren waarom de holocaust om politieke motieven in de Amerikaanse cultuur zo een belangrijke rol gaat innemen. Er zijn meer dan honderd holocaustinstituten en dat is eigenlijk allemaal na de Arabisch-Israëliëse oorlog, de zogenaamde Zesdaagse Oorlog, naar voor gekomen. Het is een zeer scherpe visie van Finkelstein, ze is uitdagend, maar men kan dus subjectief zijn op verschillende manieren. Men kan dat ideologisch en doelbewust zijn zoals bij Irving en Finkelstein het geval is, maar kan je ze daarom op dezelfde kam scheren? Uiteraard niet want Finkelstein ontkent de feiten niet. Hij ontmaskert in zekere zin de subjectiviteit die in de attitudes van vele Amerikanen voorkomt. Hij pleit als het ware voor een terugplaatsen van de holocaust in de geschiedenis zodat ze ook historisch operationeel wordt en bv. kan vergeleken worden met de genocide van de Armeniërs in de Eerste Wereldoorlog of bv. met de genocide in Rwanda in 1994.

Het is het soort van discussies dat ook bij ons is gevoerd bv. met de discussie rond de Dossinkazerne waarbij er mensen zijn die de holocaust buiten de geschiedenis gaan plaatsen en als een uniek verschijnsel, maar je moet het ook zien te kaderen en als een proces dat zich helaas kan herhalen bestuderen. Het zijn gevoelige zaken die draaien rond het al dan niet subjectief voorstellen van de geschiedenis. Dit heeft bij de negationisten ook te maken met het feit dat de leugen heel sterk wordt ingezet, misbruikt zo u wilt.

De organisatie van de leugen

In deze context kan verwezen worden naar het werk van Charles Lewis, *935 lies. The future of truth and the decline of America's moral integrity*. Hierin gaat hij systematisch kijken naar de leugens die door Amerikaanse machthebbers die al sinds de jaren '60 verkocht zijn aan het publiek. Een voorbeeld hiervan is L.B. Johnson die een cruciale rol heeft gespeeld in de escalatie van de Vietnamoorlog doordat hij o.m. heeft gelogen over incidenten in de Golf van Tonkin waarbij eigenlijk een Amerikaans schip zou zijn aangevallen met als effect dan de verdere uitbouw van de troepen en dan de Vietnamoorlog.

Er zijn daarnaast natuurlijk de Pentagon Papers geweest die daarop hebben gewezen, er is de crisis van Watergate geweest onder Nixon, de Irangate onder Reagan waarbij wapenverkoop in Iran in de context van de oorlog tussen Irak en Iran gelden hebben vrijgemaakt om een beweging in Latijns-Amerika te ondersteunen enzovoort. Dit loopt verder tot de 935 leugens die G.W. Bush en zeven topmedewerkers werden verspreid en leidden tot de zoveelste Golfoorlog.

Dit aantal is door Donald Trump sterk overschreden, en dit precies door fake news en alternative facts waarbij opnieuw een fnuik logica wordt opgebouwd waarbij mensen zich enkel op dit soort van nieuws dat steeds meer bevestigd wordt, gaat baseren. Men gelooft iets omdat men het in een Tweet heeft gelezen of op Fox News heeft gehoord waarbij de leugen zichzelf gaat voeden. Het is een mooi voorbeeld van postmoderne twijfel.

Casus: de historicus als rechter, het Srebrenicarapport

Doordat historici een reputatie hebben opgebouwd om op 'objectieve' wijze te kunnen uitmaken of iets al dan niet gebeurd is, en te kunnen aantonen waarom iets gebeurd is, maakte dat historici meermaals geraadpleegd werden om gevoelige maatschappelijke dossiers te behandelen. Het Srebrenicarapport en de moord op Lumumba zijn hier een voorbeeld van.

In 1995 kregen Nederlandse VN-troepen, het zogenaamde 'Dutchbat', de opdracht de moslimenclave te Srebrenica, Bosnië te verdedigen. De Nederlandse troepen hadden een humanitaire opdracht. Op 11 juli trokken Servisch-Bosnische troepen onder het bevel van Ratko Mladic het stadje binnen en richtten een waar bloedbad aan waarbij meer dan 7000 moslims gedood werden. De vraag is of de Nederlandse VN-blauwhelmen, die als opdracht hadden het stadje te beschermen, verantwoordelijkheid dragen voor het bloedbad.

Dit werd onderzocht door het uitgebreide Srebrenicarapport uit 2002 van het NIOD, dat meer dan 3300 pagina's telt : J.C. Blom, P. Romijn, 'Srebrenica, een veilig gebied'. Het rapport is een reconstructie van alle feiten, bevelen en achtergronden, om zo een analyse te maken van de val van de 'safe area' die Srebrenica was. Met dit rapport is het ook makkelijker de verantwoordelijken aan te duiden. Een van de belangrijkste conclusies uit het rapport is dat de Europese politiek hard gefaald heeft bij deze zaak. Vooral het zesmaandelijks roterende voorzitterschap van de Europese Unie vormde een probleem.

Het rapport kon in Nederland op wat kritischer weerwerk rekenen dan het rapport van de Lumumba-commissie in België. De kortere afstand tussen historicus en feit speelt hier hoogstwaarschijnlijk een grote rol. Maar ook het feit dat het onderzoeksteam alleen bepaalde nog steeds gevoelige documenten heeft kunnen inzien en de buitenwereld daar voorlopig geen toegang tot heeft, maakt tegensprekelijke toetsing (zoals de falsificatietechniek van Karl Popper) onmogelijk, wat twijfels zaait over het wetenschappelijk karakter ervan. Toch is het rapport een mooi voorbeeld van het gebruik van technische mogelijkheden en vaardigheden van onderzoekscentra en van het gebruiken van gevoelige – recente en dus niet toegankelijke – archieven. Het rapport is zeer zakelijk (bijna positivistisch), wat een vereiste is bij dergelijke gevoelige dossiers. Hierdoor krijgt de historicus het statuut van iemand die boven zijn eigen tijd staat en er toch uitspraken over kan, mag en zelfs moet doen. Het rapport heeft dan ook een directe impact gehad op het Nederland van na Pim Fortuyn en vóór Theo van Gogh. Ratko Mladic werd trouwens in mei 2011 gevonden en gearresteerd om daarop overgebracht te worden naar Den Haag waar hij zich zal moeten verantwoorden van zijn daden in een opkomend proces.

Eigen nota's

Aan de historicus wordt (veelal tegen zijn/ haar wil) vaak een positie toegekend als rechter. In bepaalde extreme gevallen gaat men een beroep doen op de historicus omdat hij/ zij nu eenmaal getraind is om waar van onwaar te onderscheiden, om bronnenkritisch te analyseren, om de essentie te distilleren uit een grote hoeveelheid informatie, en in bepaalde crisissituaties komt dit sterk van pas. Een voorbeeld hiervan zijn de conflicten die zich voordeden in het voormalig Joegoslavië bij het uiteenvallen van het Oostblok. Joegoslavië was sterk politiek geconstrueerd. Hierin werden diverse bevolkingsgroepen, diverse godsdiensten en etnieën samengebracht in één overkoepelende staat. Wanneer deze uit elkaar viel, kon je ervan uitgaan dat er conflicten zouden ontstaan. Dit wordt ook duidelijk in het boek van Mon Detrez, *De Balkan, een geschiedenis*.

Eén van de dramatische gebeurtenissen is de slachtpartij die is aangericht door Servisch-Bosnische troepen op Bosnische moslims in het plekje Srebrenica. Srebrenica was een gebied dat eigenlijk onder toezicht stond van het Nederlandse blauwhelmenbataljon 'Dutchbat' dat de opdracht had gekregen van de VN om voor de beveiliging van de bewoners in te staan. Dat is op een drama uitgelopen. De Nederlanders die niet voldoende steun hebben gekregen ondanks dat ze hier recht op hadden, hebben moeten toezien hoe de troepen van generaal Mladic (later veroordeeld in Den Haag) een drama en een slachtpartij hebben veroorzaakt door het koelbloedig doden van heel wat bewoners.

Dit heeft een gigantische impact gehad in Nederland o.m. bij de hoogste politieke instanties. Men heeft dan ook aan de historici van het NIOD (Nederlands Instituut voor Oorlog Documentatie, cf. ook Anne Frank) opdracht gegeven om een rapport te maken over wat daar precies is gebeurd. Het rapport was zeer omvangrijk en verscheen in 2002. Met alle mogelijke tools van historisch onderzoek is bijna uur per uur, dag per dag gereconstrueerd wie wat wist, wie verantwoordelijkheid had voor wat e.d. meer. Het is de aanleiding geweest voor het vroegtijdig ontslag van de Nederlandse regering op dat moment.

Het is een mooi voorbeeld van hoe de know-how van historici ook wordt gebruikt in een sterk politiek dossier. Het gaat in de actualiteit opnieuw over de uitwassen van sterk identitair denken. Denk bv. aan de invloed van het werk *Le grand remplacement* van de Franse auteur Camus. Hierin schuift hij de bedreiging van het Westen door de Islam naar voor waarbij de oorspronkelijke bevolking geminoriseerd wordt. Dit zien we ook terug in het discours van veel (extreem)rechtse partijen. Vanuit de historische discipline zal men vraagstukken moeten plaatsen bij dit soort reconstructies en redeneringen.

Een heel mooi voorbeeld daarvan is het werk van de Leuvense socioloog Luc Huyse die al in 2006 een werk heeft gepubliceerd onder de titel *Alles gaat voorbij, behalve het verleden*. Hij gaat in op een aantal zeer gevoelige dossiers die ons leren hoe we collectieve trauma's kan en dient te verwerken. Het gaat over de Waarheidscommissies in Zuid-Afrika, hoe men in een land als Spanje een enorme chape boven het verleden van de uitwassen van Franco heeft gelegd maar waarbij natuurlijk de vragen die nabestaanden formuleren toch moet gaan beantwoorden... Alles gaat voorbij behalve het verleden.

In het Afrikamuseum kan deze spreuk ook worden gelezen. Sommigen zien hier nog steeds een glorificatie in van het koloniaal verleden van België, maar vanuit het museum probeert men tot een meer evenwichtige inschatting van de kolonisatie en de dekolonisatie te komen.

Casus: de historicus als rechter: de moord op Patrice Lumumba

Deze casus kan in verband gebracht worden met de oorzakelijkheid. Het is een illusie dat hoe dichter we bij de feiten staan, hoe meer we over de zaak weten of kunnen weten. De politieke actualiteit is verantwoordelijk voor het kritisch in vraag stellen van de gebeurtenissen en bepaalt vanuit welke invalshoek we het verleden benaderen. Ook toont deze casus aan dat historici steevast in de positie geduwd worden van rechter over het verleden. Het geeft daarnaast ook aan hoe het historisch onderzoek kan leiden tot nieuwe inzichten en dat men wenst een aantal zaken op een evenwichtiger manier te benaderen, gematigde perspectieftheorie. Dit geeft aan hoe men een meer objectief beeld kan verkrijgen.

Vijftig jaar geleden, in 1960, verleende België Congo de onafhankelijkheid. Er werden verkiezingen georganiseerd waarbij Kasavubu als president werd verkozen en Patrice Lumumba (lid van de Mouvement National Congolais) als eerste minister.

Op 30 juni werd de onafhankelijkheid officieel overgedragen met feestelijke aangelegenheden. Hierbij hoorde ook een plechtige zitting, waarbij koning Boudewijn en president Kasavubu gingen spreken voor een groot aantal politieke en religieuze leiders. Koning Boudewijn sprak echter met iets teveel paternalisme en had teveel lof voor het beleid van Leopold II. Hierop stond Patrice Lumumba recht en nam zelf het woord. Zijn reactie op Boudewijns speech was erg hard: hij veroordeelde het beleid van de Belgen in Congo. De speech van Lumumba werd door de aanwezige Congolezen met applaus onthaald en een woedende Boudewijn verliet de zaal.

Vanaf dan ontstaat de diabolisering van de politieke figuur Lumumba in de Belgische pers. Lumumba zou het, volgens de een, zelf gezocht hebben door zijn uitdagend gedrag. Langs de andere kant kwamen er dan weer stemmen zoals 'Hitler is nooit zo hard aangepakt als Lumumba'. De pers probeerde de zaak te herleiden tot een probleem tussen personen. Uit een citaat van premier Gaston Eyskens kunnen we afleiden dat er grote spanningen waren tussen Boudewijn en Lumumba. Eyskens zou zelfs een minister van Afrikaanse Zaken aanstellen, namelijk graaf d'Aspremont Lynden.

In Congo zelf voerde Lumumba een onafhankelijke nationalistische politiek, in tegenstelling tot zijn president Kasavubu, die eerder voor een pro-Westerse aanpak stond. Hierdoor ontstonden er verschillende rivaliserende afscheidingsbewegingen, vooral in de rijke provincie Katanga. Congo werd een speelbal tussen het Westen en de Sovjet-Unie, waarop Lumumba zich steeds meer tot de Sovjet-Unie ging richten/gepusht werd. Wat volgt is de afscheiding van de provincies Katanga en Kasai, die onder Westerse invloedssfeer blijven met hun president Moïse Tjombé, terwijl Lumumba een Congolese eenheidsstaat wil.

Ook in de VS zag men een groot gevaar in Lumumba. Ze vreesden dat hij wel eens een communistische revolutie zou kunnen starten in Congo, iets wat ze koste wat het kost wilden vermijden. De paniek in het Amerikaanse kamp blijkt onder meer in een telegram van Allen Dulles, een toenmalig lid van de CIA, dat verstuurd werd op 26 augustus 1960. Hij sprak hierin over de 'removal of Lumumba' (later bevestigd door de commissie-Church in 1975). President Eisenhower had het op 18 augustus al over de 'elimination of Lumumba' (bevestigd door de Washington Post op 8 augustus 2000, door een getuigenis van R. Johnson die ten tijde van de gebeurtenissen bij de National Security Council werkte). Dankzij de chaos die heerste in het land zou een eventuele moord op Lumumba kunnen verdoezeld worden. Men zou de moord kunnen laten lijken op een binnenlandse afrekening.

Wanneer Lumumba op 3 september 1960 officieel de steun ontvangt van de Sovjet-Unie, is dit voor de Verenigde Staten het bewijs dat Congo overhelpt naar het linkse kamp en dat ingrijpen noodzakelijk is. Op 5 september zet Kasavubu (met steun van de Verenigde Staten) Lumumba af. Een dag later echter, slaagt deze erin om op zijn beurt Kasavubu af te zetten. Zo zetten beide heren elkaar buitenspel. In de volgende weken ontstond er enorme chaos in Congo. Met een legeropstand werpt Mubutu zich op als de nieuwe machtshebber. Hij plaatst Lumumba onder huisarrest in Leopoldstad. Zelfs de Secretaris-Generaal van de VN, Dag Hammarskjöld, komt zich moeien met de zaak, wat wijst op de grote chaos en belangen die op het spel stond.

Op 27 november ontsnappen Lumumba, Mpolo en Okito naar Stanleystad (het huidige Kisangani) maar het trio wordt snel terug ingerekend. Eigenaardig is dat er vlakbij Belgische VN-soldaten gelegerd waren, maar ze van bovenaf de opdracht kregen niet in te grijpen. Lumumba wordt teruggebracht naar Leopoldstad, maar omdat er nog een enorme chaos heerst in de stad, vraagt Brussel aan Katanga om Congo terug onder controle te krijgen. Dit is niet toevallig, daar Moïse Tjombé van Katanga erg veel Belgische steun kreeg. Zo had hij onder andere een Belgische raadgever, Guy Weber. Tjombé wilt Lumumba echter niet toelaten in zijn provincie, omdat hij er van overtuigd is dat Lumumba geëxecuteerd zal worden. Er bevonden zich namelijk erg veel tegenstanders van Lumumba in Katanga. Uiteindelijk wordt Tjombé toch overtuigd door minister van Afrikaanse zaken d'Aspremont, en geeft Tjombé zijn toestemming om Lumumba over te brengen naar Katanga. Zo werden Lumumba, Mpolo en Okito op 16 januari naar Katanga overgebracht. Op het vliegtuig werden de drie gemarteld, en vijf uur na aankomst werd Lumumba vermoord.

Tjombé gaf op 17 januari 1961 het bevel tot executie. Wat volgde was een doofpotoperatie. Het officiële verhaal luidde dat Lumumba in de brousse vermoord zou zijn door dorpelingen, nadat hij opnieuw had weten te ontsnappen. Dit werd zelfs bevestigd door valse getuigenissen en verklaringen van Belgische dokters. De lijken werden vernietigd in een zwavelzuurbad door de betrokken partijen (België, de vijanden van Lumumba en de CIA). Hierdoor werd de politieke betrokkenheid duidelijk. Er kwam enorme internationale verontwaardiging, men keerde zich tegen België en Belgische ambassades werden aangevallen.

De moord werd onderzocht door verschillende onderzoekscommissies. In Amerika onderzocht de commissie-Church in de jaren '70 alle complotten van de CIA tegen staatshoofden. De uitspraken rond 'the removal of Lumumba' en 'the elimination of Lumumba' werden ontdekt. Dit wijst op een zekere betrokkenheid. In België verschijnt in 1990 het onderzoek 'Enquête sur la mort de Patrice Lumumba' van Jacques Brassine. Deze legt de schuld bij de Congolezen en ontkent alle Belgische betrokkenheid. De Belgische adviseurs, waaronder Weber, d'Aspremont en de adviseur van Mubutu, Louis Marlière, valt niets te verwijten. In zijn werk 'De moord op Lumumba' meent Ludo De Witte in 1999 echter het tegenovergestelde. Hij klaagt de bovengenoemde adviseurs aan en legt de schuld bij de Belgen. Het werk doet zodanig veel stof opwaaien, dat de paarse regering een parlementaire onderzoekscommissie van professionele historici instelt om de zaak te onderzoeken.

De commissie werd opgericht door de paarse regering die op goeie voet wou staan met de Congolese regering. De commissie had de bevoegdheden van een onderzoeksrechter en kon dus gaan zoeken in archieven die niet toegankelijk waren. Het resultaat is een verslag van meer dan 800 pagina's 'De complotten? De moord' opgesteld door Luc De Vos, Emmanuel Gerard, Jules-Gerard Libois en Philippe Raxon. In de inleiding staat te lezen: 'men heeft de neiging om gebeurtenissen van toen te becommentariëren vanuit de huidige wereldvisie'. De commissie houdt dus rekening met de gematigde perspectieftheorie, namelijk dat de feiten steeds geanalyseerd worden vanuit onze huidige maatschappij en mentaliteit, terwijl we eigenlijk ook rekening moeten houden met de waarden en omstandigheden van 1960. Over Lumumba wordt besloten dat hij geëxecuteerd is op 17 januari 1961 rond 21h40 in de brousse, toen hij door Congolese autoriteiten overgebracht werd. Dit gebeurde echter wel met steun van Belgische regeringsraadgevers. De raadgevers zijn dus moreel schuldig aan moord met voorbedachte rade. De Belgen gaven niet de opdracht tot moord, maar waren wel op elk niveau aanwezig.

We kunnen besluiten dat er zeker sprake is van belangenvermenging. Ook waren de archieven waarmee de commissie moest werken in zeer slechte staat, al is het positief dat de commissie toegang kreeg tot 'gesloten' archieven. Hoewel de volledige objectiviteit waarschijnlijk niet bereikt is, is het zwart-wit contrast dat onder andere te lezen was in het onderzoek van Brassine weggenomen. Al bij al komt het huidige België positief uit het onderzoek. België heeft er immers alles aan gedaan om de moord op te helderen. In 2002 zou Louis Michel, de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, zijn excuses aanbieden aan de Congolese bevolking.

Veel succes!